

EESTI MITMEKEELSUSEST EUROOPA TAUSTAL

TÕNU TENDER

Sissejuhatus

Eesti vanarahvas on keelteoskust kõrgelt hinnanud. Rahvatarkus peegeldub vanasõnades, mille seas leidub mitmeid keelteoskuse kohta käivaid väljendeid, nt *keeled suus – tied lahti; küll keel toidab; ega keel koormaks ei ole; silmad selged ja suu lahti, siis on kätel kerge* jt (Vanasõnaraamat 1984: 467).

Kuidas on lood keelteoskusega tänases Eestis: kas keelteoskust väärtustatakse endiselt? Milline on Eesti olukord keelteoskuse vallas lõimuva Euroopa taustal: kas Eesti paistab siin millegagi (keelteoskuse või -oskamatusena) silma? Alljärgnevas kirjutises püüan esitatud küsimustele vastata.

Mitmekeelsuse määratlemisest

Esmalt selgitagem, mida mõistetakse “mitmekeelsuse” all: kuidas määratlevad terminit lingvistid ning kuidas on see formuleeritud Euroopa poliitilises diskursuses (Euroopa Komisjoni ja Euroopa Nõukogu dokumentides).

Keeleteadlaste seas puudub termini “mitmekeelsus” kasutamisel üksmeel. Ei olda ühel nõul selles, kui asjatundlik peab inimene kahes või enamas keeles olema. Esitan väite illustreerimiseks paar-kolm näidet (eesmärgiks ei ole esitada erinevate definitsioonide ülevaatlik loetelu).

Els Oksaar ütleb mitmekeelsuse kohta järgmist: “Inimene on mitmekeelne, kui ta on enamikes suhtlusolukordades võimeline kasutama kaht või enam keelt (dialekti) ning suudab vajaduse korral ühelt keelelt teisele üle minna. Nende keelte kasutamises on kvantitatiivseid, kvalitatiivseid ja funktsionaalseid erisusi /.../” (Oksaar 1998: 72.) Oksaar kasutab terminit *mitmekeelsus*, arvates sinna alla ka kakskeelsuse (*bilingualism*), kuna kakskeelsuse puhul ei ole tegu ainult kahe keelega, esimese ja teise keelega (*K1* ja *K2*), vaid vähemalt kolmega, kusjuures kolmas on variantidega liitkeel (*KX*) (Oksaar 1998: 72.)

Aleksandr Dulitšenko arvates on kaks-, mitme- ja paljukeelsuse vahel põhimõtteline erinevus, paljukeelsuse ehk polüglotismi alampiiriks on tema hinnanguil tinglikult neli-viis keelt. “Kaks esimest [kaks- ja mitmekeelsus]

on massilised, ühiskonna poolt õhutatavad nähtused ja nende areng toetub mitmesugustele asutustele (koolid, erikursused jms). Polüglotism on aga individuaalne, isegi erandlik nähtus, mida ühiskond kuidagi ei stimuleeri ja mille liikumapanevaks jõuks on entusiasm. Kaks- ja mitmekeelsuse perspektiive võib pidada praktiliselt piiramatuks, st võib oletada, et tulevikus valdab kaht või mitut keelt enamik inimesi. Polüglotism aga ei saa laieneda kogu inimkonnale, vähemalt kui võtta aluseks paljumeelsuse keskmine näitaja, s.o kümne või enama keele valdamine.” (Dulitsenko 2004: 26.)

Colin Baker eristab inimese ja ühiskonna kakskeelsust: “Termin *kakskeelsus* kasutatakse tavaliselt siis, kui räägitakse üksikisiku kahest keelest. Kui keskenduda kahele keelele ühiskonnas, siis kasutatakse selle nähtuse kohta sageli terminit *diglossia*.” (Baker 2005: 314.)

Kuidas mõistetakse mitmekeelsust Euroopa poliitilises diskursuses?

Näiteks Euroopa Nõukogu initsiatiivil loodud “Euroopa keeleõppe raamdokument: õppimine, õpetamine, hindamine” (Raamdokument) (ingl *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*) eristab samuti **ühiskonna** ja **indiviidi mitmekeelsust**¹: “Mitmekeelsusel on kaks avaldumisvormi. Ühiskonna tasandil tähendab mitmekeelsus (ingl *multilingualism*) mitme keele oskamist või kooseksisteerimist ühiskonnas. Selleni võib jõuda lihtsalt – õpetades koolides mitmesuguseid keeli, innustades õpilasi õppima rohkem kui üht võõrkeelt või vähendades inglise keele domineerivat rolli rahvusvahelises suhtluses. Mitmekeelsus indiviidi tasandil (ingl *plurilingualism*) tähendab, et iga üksikisiku keelekogemus koos kultuuritaustaga kujuneb välja, omandades koduse keele toel kogukonnas kõneldava keele ja edaspidi teiste rahvaste keeli (omandatagu need siis koolis või kõrgkoolis või vahetu suhtlemise käigus).” (Raamdokument 2003: 3.)

Euroopa Komisjoni teatises “Uus mitmekeelsuse raamstrateegia” (Raamstrateegia) (ingl *A New Framework Strategy for Multilingualism*) määratletakse mitmekeelsust nõnda: “Mitmekeelsus [ingl *multilingualism*] tähendab niihästi üksikisiku mitme keele kasutamise oskust kui ka erinevate keelekogukondade kooseksisteerimist samas geograafilises piirkonnas”. (Raamstrateegia 2005: 3.)

Euroopa poliitilises diskursuses väärtustatakse nii ühiskonna kui ka inimese mitmekeelsust ning erinevate võõrkeelte õpetamist ja õppimist: eeldatakse, et emakeele või esimese keele kõrval peab inimene oskama

---

¹ Euroopa Nõukogu (keelepoliitika talitus) on oma tegemistes, sh Euroopa keeleõppe raamdokumendis tuginenud keeleteadlaste seisukohtadele.

vähemalt kahte võõrkeelt, nt EK “Hariduse valge raamat” (ingl *White Paper on education and training*) 1995: 67²; EK teatis “Keelte õppimise ja keelelise mitmekesisuse edendamise tegevuskava 2004–2006” (Tegevuskava 2003: 4–5) (ingl *Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004–2006*). Võõrkeelte oskust (võimet mõista ja rääkida teisi keeli) peetakse Euroopa kodanike **põhi-
oskuseks** või **esmanõudeks** (mõlema vaste inglise keeles *basic skill*) (Tegevuskava 2003: 4; Keeleoskuse näitaja 2005: 3) ja üheks **võtmeoskuseks** (ingl *key competence*) (EK ettepanek “Euroopa Parlamendi ja nõukogu soovitus võtmekompetentsuste [võtmeoskuste] kohta elukestvas õppes” (ingl *Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning*), vt 2. võtmeoskus.

Keelelise mitmekesisuse edendamine tähendab Euroopa poliitilises diskursuses võimalikult laia keeltespektri õpetamist ja õppimist koolides, ülikoolides, täiskasvanute koolituskeskustes ja ettevõtetes. Tervikuna peaksid õpetatavad-õpitavad keeled hõlmama nii väiksema kui ka suurema kõnelejaskonnaga Euroopa keeli, regionaal-, vähemus- ja sisserändajate keeli, kuid samas ka riigikeele staatusega keeli ning neid keeli, mida räägivad ELi peamised kaubanduspartnerid kogu maailmas (Tegevuskava 2003: 9).

Olukord keelteoskuse valdkonnas ei vasta soovitule: keeleoskus on riikide ja sotsiaalsete rühmade lõikes ebahühtlaselt jaotunud, eurooplaste räägitavate võõrkeelte ulatus on kitsas, keeleoskus piirdub peamiselt inglise, prantsuse, saksa ja hispaania keelega (Andmed 2005: 44–56, Tegevuskava 2003: 23). Kasvamas on nende õpilaste osakaal, kes juba algastmes õpivad võõrkeelt, õpitavate keelte valik on kõigis vanuseastmetes äärmiselt väike ning valikuvõimalus erinevate keelte õppimiseks järjest väheneb; kasvamas on tendents, et võõrkeele õppimise all mõistetakse enamasti inglise keele õppimist (Keeleoskuse näitaja 2005: 3–4).

Eesti elanikkonna võõrkeelte oskusest

Milline on Eesti elanike võõrkeelte oskus? Aasta enne ühinemist Euroopa Liiduga (2003) uuriti Eesti elanike võõrkeelte oskust, kasutamist ja

---

² Fourth general objective: proficiency in three Community languages. /.../ ability to communicate in at least two Community languages in addition to their mother tongue.

hoiakuid rahvus- ja vanuserühmade taustal. Uurimusest selgus, et “Eesti on hea keeleoskuse ning – paljuski sellest johtuvalt – märkimisväärse inimkapitaliga maa: 94% elanikest väidab, et oskab vähemasti passiivsel tasandil eesti või vene keelt võõrkeelena, 69% saab enda hinnangul (vähemasti osaliselt) aru inglise keelest ning 53% soome keelest. Need on suhteliselt kõrged näitajad, kuigi tuleb kahtlemata arvestada asjaolu, et inimese enesehinnang on tõenäoliselt parem tegelikust oskuste-tasemest.” (Vihalemm jt 2004: 59)

Tabel 1. Eesti elanikkonna võõrkeelte oskus (Vihalemm ja Masso 2005: 33³).

Konkreetsete võõrkeelte oskus/kasutus kesk- või kõrgtasemel (%)	Ei oska/kasuta mitte ühtki võõrkeelt 14%	Oskab/kasutab 1 võõrkeelt 34%	Oskab/kasutab 2 võõrkeelt 30%	Oskab/kasutab 3 või enamat võõrkeelt 22%
Vene/eesti	0	79	48	31
inglise	0	13	35	28
soome	0	3	9	22
saksa	0	5	8	14
prantsuse	0	0	0	2
rootsi	0	0	0	3
KOKKU	14	34	30	22

Eesti elanikest 14% on monokeelsed, st kõnelevad vaid emakeelt. Lisaks emakeelele oskab üht võõrkeelt 34% Eesti elanikest: eestlased enamasti vene keelt ja venelased eesti keelt, kuid on moodustumas rühm (13%), kes oskavad-kasutavad vaid inglise keelt. Eesti elanikkonnast 30% oskab-kasutab kaht võõrkeelt: osatavateks keelteks on enamasti eesti/vene ja inglise keel. Kolme ja enamat võõrkeelt oskab 22% elanikest – tõenäoliselt kasutatakse sagedamini eesti/vene, inglise ning soome keelt, samuti saksa, prantsuse või rootsi keelt (Vihalemm ja Masso 2005: 35).

Esitatud ülevaate ja Euroopa institutsioonide kehtestatud näitajate põhjal võib umbes poolt Eesti elanikkonnast (52%) mitmekeelseks pidada.

Ülevaate kinnitab, et tugevad seosed on võõrkeelte oskuse-kasutuse ja vanuse vahel – see peegeldab eri põlvkondade keeleõppe kogemusi ja

³ Nimetatud ülevaate leheküljed on koostajate poolt nummerdamata jäänud.

kasutamise motivatsiooni – vanematele põlvkondadele on enamasti iseloomulik ühe võõrkeele oskus või monokeelsus, kahte ja enamat võõrkeelt oskavad eelkõige nooremad vanusegrupid, see puudutab ka inimesi vanuses 20–29 ja 30–44. (Vihalemm ja Masso 2005: 37.)

Enam võõrkeeli oskavad kõrgharidusega ning suurema sissetulekuga inimesed: sissetulek loob keeleõppeks soodsamad võimalused. Naiste hulgas leidis keskmiselt kümnendiku võrra enam monokeelseid, meeste hulgas kümnendiku võrra enam kolme ja enama keele oskajaid. (Vihalemm ja Masso 2005: 39.)

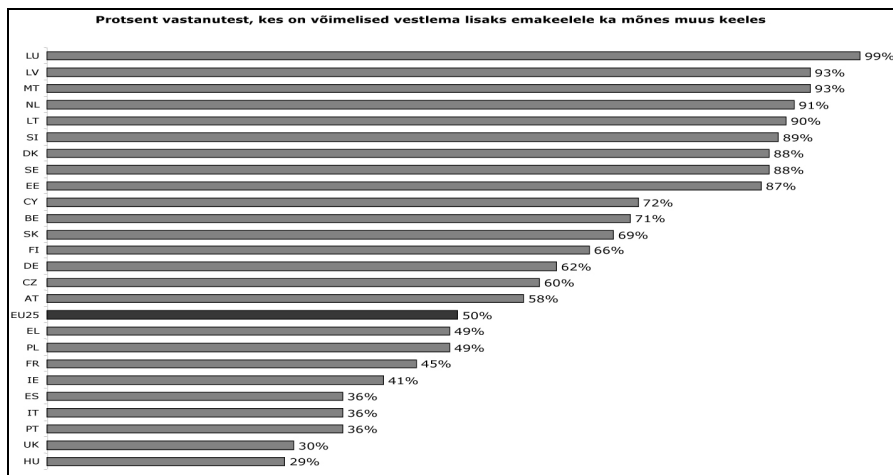
Monokeelsus iseloomustab eelkõige Venemaa kodanikke ja kodakondsuseta inimesi, umbes 90% Eesti kodanikest oskab vähemalt veel ühte võõrkeelt, sageli aga kahte või enamat võõrkeelt. Mõlemaid rahvusgruppe iseloomustab vanuse kasvades monokeelsete inimeste osakaalu suurenemine. Ühe keele kasutajate osakaal eestlaste hulgas kasvab vanusega ning jääb pärast 30.–44. eluaastat neljandiku või viiendiku piiridesse, samas vanusegrupis on eestlastel ka kahe ja enama keele oskuse tase kõige kõrgem. Venekeelsete Eesti elanike hulgas on kahe ja enama keele oskajaid enim kuni 30-aastaste hulgas, langedes pärast seda järsult ning jõudes vanemaealiste seas nulli lähedale. (Vihalemm ja Masso 2005: 41.)

Eesti noorte keelteoskuse taset on võrreldud teiste Euroopa Liidu maade noorte keeleoskuse tasemega: Eesti noorte keeleoskuse tase on suhteliselt kõrge, Eestis oskab vähemalt üht võõrkeelt aktiivselt 96% 15–19-aastastest ning 93% 20–29-aastastest. Näiteks Hispaanias ja Inglismaal on noorte keeleoskus märgatavalt madalam (üht võõrkeelt oskab 38% Madridi ning 32% Manchesteri 18–24-aastastest elanikest. (Vihalemm ja Masso 2005: 37, 39.)

Võõrkeelte oskusest Euroopas

2005. aastal küsitleti Euroopa Komisjoni Eurobaromeetri-uuringu “Eurooplased ja keeled” (ingl *Europeans and languages*) raames Euroopa Liidu 25 liikmesriigi, samuti Bulgaaria ja Rumeenia, Horvaatia ja Türgi ning Küprose türgi kogukonna elanikke, kokku peaaegu 30 000 inimest. Ühes küsimuses sooviti teada, millist võõrkeelt inimesed enda hinnangul lisaks emakeelele säärasel tasemel oskavad, et selles suhelda (vestelda) (Eurobaromeeter 2005). Eesti oli oma tulemustega 9. kohal – 87% siinsetest küsitletutest arvas, et saab vähemalt ühes võõrkeeles suhtlemisega

hakkama. 1. kohal oli 99% Luksemburg, teist kohta jagasid 93% Läti ja Malta. Pooled ELi liikmesriikide kodanikest kinnitasid, et nad tulevad ühes võõrkeeles suhtlemisega toime. (Eurobaromeeter 2005: 3–4).⁴

Joonis 1. ELi liikmesriikide elanike enesehinnangule tuginev edetabel⁵ – protsents riigi elanikkonnast, kes oskab lisaks emakeelele veel ühes võõrkeeles vestelda⁶ (Raamstrateegia 2005: 15, vt ka Eurobaromeeter 2005: 3).

Siinkohal tuleb rõhutada asjaolu, et nii Eesti kui ka ELi liikmesriikide elanike tegelikku võõrkeeleskuse taset Euroopa Nõukogu poolt kirjeldatud 6-astmelisel skaalal me veel ei tea. Keeleskuse tasemed 6-astmelisel skaalal ning keelelised osaoskused (kuulamine, rääkimine (suuline suhtlus

⁴ Nimetatud uurimust on Eesti avalikkusele ajakirjanduse veergudel põgusalt tutvustanud Riina Luik (2005).

⁵ Joonisel sisalduvad vaid liikmesriikide andmed, EL kandidaatriikide andmeid vt http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf

⁶ Lühendite tähendused: LU – Luksemburg, LV – Läti, MT – Malta, NL – Holland, LT – Leedu, SI – Sloveenia, DK – Taani, SE – Rootsi, EE – Eesti, CY – Küpros, BE – Belgia, SK – Slovakkia, FI – Soome, DE – Saksamaa, CZ – Tšehhimaa, AT – Austria, EU25 – ELi 25 liikmesriiki (nende keskmine), EL – Kreeka, PL – Poola, FR – Prantsusmaa, IE – Iirimaa, ES – Hispaania, IT – Itaalia, PT – Portugal, UK – Ühendkuningriik, HU – Ungari.

ja suuline esitus) ning kirjutamine) on kirjeldatud Raamdokumendis. Seega: senised uuringud ei anna inimeste tegelikust keeleoskusest ülevaadet. Euroopa Liidu elanike võõrkeeleoskuse tegelik tase peaks selguma edaspidiste uuringute käigus. Seda juhul, kui ELis otsustatakse heaks kiita “Euroopa keeleoskuse näitaja” (ingl *The European Indicator of Language Competence*) ning ELi elanike, praeguse ettepaneku kohaselt 15-aastaste koolilaste seas hakatakse regulaarselt mõõtma kahe võõrkeele oskust osaoskuste kaupa (vt Keeleoskuse näitaja).

Eurobaromeetri küsimustele vastanutest 28% teatas, et räägib **kahte võõrkeelt** piisavalt hästi, et nendes suhelda (vestelda), nt Luksemburgis kõneleb 92% vastanutest lisaks emakeelele veel kahte võõrkeelt, Hollandis 75% ja Sloveenias 71%. Vastanutest 11% oskab peale emakeele vähemalt **kolme** võõrkeelt. Peaaegu pool vastanutest (44%) tunnistab, et ei oska mitte ühtegi keelt peale emakeele: kuues liikmesriigis – Hispaanias, Irimaal, Itaalias, Portugalis, Ungaris ja Ühendkuningriigis moodustas see rühm enamuse.

Kõige enam õpitav ja kasutatav võõrkeel Euroopas on inglise keel. 29 küsitletud riigist 19 on inglise keel enim osatud keel emakeele kõrval, seda eriti Rootsis, Maltal ja Hollandis.

Keeleoskus jaguneb Euroopas geograafiliselt ja sotsiaal-demograafiliste rühmade vahel ebaühtlaselt. Heade tulemustega paistsid silma suhteliselt väikesed riigid. “Mitmekeelne” eurooplane on üldjuhul noor, hea haridusega, on sündinud väljaspool elukohariiki, kasutab võõrkeeli töösajus ning nende õppimiseks on põhjus. (Eurobaromeetri eriuuring 243 “Eurooplased ja keeled” kokkuvõte: 3–5.)

Kokkuvõtteks

Eesti on väikeriigina keelteoskuse suhteliselt edukas riik. Eurobaromeetri uuringu kohaselt, kus mõõdeti ühe võõrkeele oskust, oli Eesti 9. kohal. Kahe võõrkeele oskajaid oli paari aasta taguse uurimuse kohaselt Eesti ühiskonnast 30% (ELi keskmine 28%) ning kolme ja enama võõrkeele oskajaid 22% (ELi keskmine 11%). Eesti elanikest oli monokeelseid (vaid emakeele oskajad) 14% (ELi keskmine 44%).

Eestis nagu paljudes teisteski Euroopa riikides on süvenemas tendents, kus esimese võõrkeelena õpitakse valdavalt inglise keelt ning enamasti mõistetakse võõrkeele õppimise all just inglise keele õppimist. Kindlasti on inglise keele oskamine äärmiselt vajalik, kuid edukaks toimetulekuks ainult

sellest ei piisa, on vaja osata rohkem keeli. Kui ELi mitmes liikmesriigis ei ole saavutatud eesmärki emakeel + 2 võõrkeelt, siis Eesti peaks lati kõrgemale seadma ning soodustama (mitte kohustuslikuks tegema) vähemalt 3 võõrkeele õpet⁷.

Keskendusin kirjutises ühiskonna mitmekeelsusele. Usun, et välja-paistvatel isiksustel on ühiskonna hoiakute kujundamisel, sh mitmekeelsusesse positiivse suhtumise kujundamisel, suur mõju. Kui loo alguses viitasin eesti vanasõnadele, siis lõpetuseks viitan suurele ajaloolisele isikule, väljapaistvale eurooplasele keiser Karl Viiendale. Viimasele on omistatud tsitaat: “Ma räägin Jumalaga hispaania keelt, naistega itaalia keelt, meestega prantsuse keelt ja oma hobustega saksa keelt” (Tsitaadiraamat 2002: 252).

Tiziano Vecellio: *Imperaator Karl V hobusel, Mühlbergis 1548.*

Prado kunstimuuseumis Madridis on talle kuulsa kunstniku Tiziani maal *Imperaator Karl V hobusel, Mühlbergis 1548*. Need, kes seda maali silmitsevad, meenutavad loodetavasti kuulsa keisri ütlust ja innustuvad keeleõppest. Kas meie, eestlasedki, vajaksime keeleõppijate innustamiseks sarnast maali? Kui jah, siis kelle (millise riigimehe) võiksime Karl V asemel hobuse sadulasse kujutada?

---

⁷ Vt näiteks Tarand 2005

Kirjandus

- Andmed 2005** = *Key Data on Teaching Languages at School in Europe*. 2005 Edition. Eurydice: Brussels.
- Baker, Colin 2005**: *Kakskeelne laps. Kakskeelsuse käsiraamat lapsevanematele ja õpetajatele*. XXI sajandi kool. Haridus- ja Teadusministeerium ning El Paradiso.
- Dulitšenko, Aleksandr 2004**: „Nil mortalibus arduum est!” ehk kui palju keeli suudab inimene ära õppida? – *Maailmakeele otsinguil ehk interlingvistika kõigile*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 25–36.
- EK ettepanek KOM (2005) 548 lõplik** „Euroopa Parlamendi ja nõukogu soovitus võtmekompetentsuste kohta elukestvas õppes”, teatise ingliskeelne pealkiri: COM (2005) 548 final *Proposal for a Recommendation of the European Parliament and the Council on key competences for lifelong learning*.
- Eurobaromeeter 2005** = *Europeans and languages – Special Eurobarometer 237 – Wave 63.4*. European Commission. This survey was requested and coordinated by Directorate-General Press and Communication. Fieldwork: May – June 2005. Publication: September 2005. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf
- Eurobaromeetri eriuuring 243** “Eurooplased ja keeled” kokkuvõte, 2005.
- Hariduse valge raamat 1995** = *White Paper on education and training. Teaching and learning – Towards the learning society*. Brussels-Luxembourg.
- Keeleoskuse näitaja** = EK teatis KOM (2005) 356 lõplik „Euroopa keeleoskuse näitaja”, teatise ingliskeelne pealkiri: COM (2005) 356 final *The European Indicator of Language Competence*.
- Luik, Riina 2005**: Eestlased Euroopa keeltekatlas. – *Arter* 08. 10. 2005. <http://www.postimees.ee/081005/lisad/arter/179429.php>
- Oksaar, Els 1998**: Mitmekeelsus, mitmekultuurilisus ja kultuuridevaheline suhtlemine. – *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*. Tartu, 69–80.
- Raamdokument 2003** = „Euroopa keeleõppe raamdokument: õppimine, õpetamine ja hindamine.” Tööversioon. Tartu: Haridus- ja Teadusministeeriumi keeletalitus, 2003; väljaande ingliskeelne pealkiri: *Common European Framework of Reference for Lan-*

guages: Learning, teaching, assessment. Council for Cultural Co-operation Education Committee, Modern Languages Division, Strasbourg. Cambridge University Press, 2001.

Raamstrategia 2005 = EK teatis KOM (2005) 596 lõplik „Uus mitmekeelsuse raamstrateegia”, teatise ingliskeelne pealkiri: COM (2005) 596 final *A New Framework Strategy for Multilingualism*.

Tarand, Kaarel 2005: Head tekstid olgu rahvuskultuuri vabavara. – *Sirp* 02.12.2005 <http://www.sirp.ee/index.php?option=content&task=view&id=3108>

Tegevuskava 2003 = EK teatis KOM (2003) 449 lõplik „Keelte õppimise ja keelise mitmekesisuse edendamise tegevuskava 2004–2006”, teatise ingliskeelne pealkiri: COM (2003) 449 final *Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004–2006*.

Tsitaadiraamat 2002: Inglise keelest tõlkinud Marja Liidja. Tallinn: Ersen.

Vanasõnaraamat 1984: koostanud A. Hussar, A. Krikmann, I. Sarv. Tallinn: Eesti Raamat.

Vihalemm, Triin; Masso Anu 2005: *Võõrkeelte oskus ja kasutamine, seos sotsiaalse integratsiooni ja mobiilsusega Eesti ühiskonnas 2002–2003. Kvantitatiivne analüüs küsitluse “Mina. Maailm. Meedia.” baasil*. Tartu: TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond.

Vihalemm, Triin; Masso, Anu; Vihalemm, Peeter 2004: Eesti kujunev keeleruum. – *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: TÜ Kirjastus, 57–73.

Tõnu Tender: Eesti mitmõkeelisusest muu Euroopaga võrreldõn

Artikli edimädsen jaon kae, miä om mitmõkeelisüs (*multilingualism*): kui-muudu saavaq taast arvo keeletiidläseq ni kuimuudu om taa ärq seletet Euroopa Liidu poliitilidsõn diskursusõn. ELi poliitilidsõn diskursusõn om mitmõkeelisüs niihäste tuu, et ütsikinemine mõist mitund kiilt pruukiq, ku ka tuu, et mitu keelekogokunda eläs üten saman geograafilidsõn piirkunnan.

Võõridõ kiili mõistminõ om Euroopa inemise jaos esiqeränis tähtsä ni pidänüq olõma loomulik. Arvatas, et päält imäkeele vai edimädse keele mõist inemine vähämbält kattõ võõrast kiilt.

Keelelise kirivüese edendamine tähendäs ELi poliitilidsõn diskursusõn võimaligult palfodõ kiili oppamist ni opmist. Oppiq ja opadaq tulõssi nii suuri ku ka vähämbit Euruupa kiili, regionaal-, vähämbüs- ni sissetulnuidõ kiili, riigikiili jne.

Artiklin küsütäs, ku häste Eestin võõrit kiili muu Euruupaga võrrõldõn mõistõtas.

Tulõ vällä, et Eestin mõistõtas võõrit kiili küländ häste. 2005. aastagal tetti Eurobaromeetri uurminõ, kon mõõdõti üte võõra keele mõistmist; taa uurmisõ perrä olf Eesti 9. kotusõ pääl. Katõ võõra keele mõistjit olf paari aastaga tagodsõ uurmisõ perrä Eesti ütiskunnast 30% (ELi keskmäne olf 28%) ni kolmõ vai inämbä võõra keele mõistjit 22% (ELi keskmäne 11%). Eesti inemiisist olf üte keele (õnnõ imäkeele) mõistjit 14% (ELi keskmäne 44%).

Eestin nigu palfodõn muiõngi Euruupa main om tsiht tuu pääle, et kõgõ edimädses võõras keeles opitas inglüse kiilt.

VÕITLUS TARTU JA TALLINNA KEELE VAHEL RÕNGU SURNUAIAS

MATI HINT

Kaugeltki mitte kõik keekekasutuse nähtused ei allu meetodikindlale teaduslikule analüüsile. Kõige ilmekamalt näeb seda teadusefanaatikutele kurba tõsiasja hüüdnimede kujunemises, kus iga samm võib küll olla seletatav ja omal kombel isegi loogiline, aga on nii tihti *ad hoc*, et mingit meetodit siin välja mõtelda ei ole põhimõtteliselt võimalik. Aitab ainult teadmine, kuidas lugu oli.

Ma toon ühe näite oma koolipõlvest. Ühel mu toredal klassivennal oli perekonnanimi Sirel, mis ootuspäraselt andis hüüdnimeks *Sirts* või *Tirts* (kuigi tegemist oli poisiga). Nii oleks see võinud jääda, kui vene keele tunnis poleks ette tulnud Krõlovi valm “Rohutirts ja sipelgas”, mis vene keeles algab sõnadega *Poprygunja strekoza*. Esimene sõna kõlab eestlasele üsna naljakalt ja seetõttu ei ole imestada, et Sirtsu hüüdnimeks sai kohe *paprõgunja* ja seejärel lõunaeesti keeles etümologiseeritav *paprepunja*. Nii jäigi, kuigi liitsõna *paberipunnija* on totter ja seda võiks kasutada pigem bürokraadi või raamatupidaja kui koolipoisi kohta (kes pealegi polnud üldse raamatukoi).

Siin on oluline hüüdnime foneetiline seotus lõunaeesti keelega: vene *poprygunja* poleks põhjaeesti keelealal kuidagi saanud anda sellist tulemust. Teine oluline seik on hüüdnime kujunemise ahela täielik läbipaistmatus: Sirel ei anna mingi meetodiga Paprepunjat.

Sellised nähtused on keeles ajaloosündmuste kirjelduste ja tõlgenduste sarnased: tuleb mäletada ja mäletatud kirjeldada; kui mälu kaob, kui vajub unustusse, kuidas üks või teine problemaatiline keelevorm tekkis, siis võib juba välja mõtelda tegelikkusest palju usutavamaid valetõlgendusi (näiteks kuidas tekkis hüüdnimi *Paprepunja*).

Minu teema hakkab suurel määral keerlema ühe Jeesuse lause ümber ja ma püüan näidata, kui avatud on usutavatele ja ka meelevaldsetele tõlgendustele isegi raudristide vaskplaatidele graveeritud kiri.

Ebamäärasus tuleneb ka sellest, et meil on vähe seda laadi materjali, sest raudristide ajastu Eesti surnuaedades ei ole eriti pikk ja raudristidelegi on osaks saanud suur häving.

Raudristidest vanemate puuristide kirjadest ei oska ma midagi arvata, talurahva eestikeelsete kirjadega kiviriste aga pole eriti palju, ning mis selles seoses oluline – kiviristile ei mahu kuigi pikk tekst.

Saaremaal on Kavandi, Leisi ja Kudjape surnuaedades väga kauneid paekivist riste 1860. ja hilisematest aastatest. Mõnel sellisel on liigutav kiri selgelt loetav, aga näiteks kivisse raiutud kirjast *Siin hingab kallid tütreke...* ei oskaks me arvata isegi seda, kas see on vana või uus kirjaviis – mõlemal juhul annaksid sellise silbiehitusega sõnad sama tulemuse.

Siin on järelemõtlemise koht: meie filoloogiline tarkus nõuab, et me selle kirja paigutaksime kas vana või uue kirjaviisi alla (me saame seda teha üksnes keeleväliste tunnuste põhjal), aga tolle ristikirja tellijale ja kiviraidurile polnud sellist probleemi võib-olla üldse olemaski. Seda tuleb mees pidada ka tartu- ja tallinnakeelsete ning segakeelsete ristikirjade puhul: meie teeme küll oma järeldused selle kohta, kuidas tallinna keel hakkab tartu keelt kõrvale tõrjuma, ning küllap need järeldused on õiged, aga inimestele, kes need kirjad ristidele kinnitatud vaskplaatidele lasksid graveerida, polnud see keelevelik niisugusel kujul võib-olla üldse teadvustatud.

Graveeringutega vaskplaatide pole Rõngu surnuaias raudristidel teab mis palju ja küllap mujal on lugu ligilähedaselt sama. Eestikeelsete kirjadega raudristid said tekkima hakata alles siis, kui taludes oli juba küllalt jõukust, seega mitte enne 1870. aastaid. Ja ka siis lasksid saksikumad perekonnad oma raudristid teha saksakeelsete kirjadega, aga eestikeelsetel on enamasti ainult nimi ja daatumid, pikemate tekstidega hauasambaid või raudriste on suhteliselt vähe.

Raudriste on tabanud mitu hävitamise lainet: linnasurnuaedades hävitas nõukogude kord raudriste otse kampaaniate korras, maasurnuaedades andis sama tulemuse hauakivide mood: 1960. aastatest siiani on lugematu hulk raudriste asendatud kiviraiduritele meelepäraste madalate hauakividega. Iga kord, kui selline hävituslaine mingist kultuurinähtusest üle käib, läheb kaduma ka midagi, mille peale tol hetkel tavaliselt ei osata mõelda. Koos raudristidega on kaduma läinud ka ristidele valatud, sepitsetud või graveeritud kirju, millel võis olla ka laiem tähendus kui ainult perekonnaloo daatumid.

Ülalöeldut silmas pidades sõandan ma arvata, et kuigi mu materjal piirdub mu oma suguvõsa hauaplatside hauasammaste ja ristide kirjadega, on need tekstid piisavad ütlemaks, millal asendus Rõngu surnuaia hauakirjades tartu keel tallinna keelega.

See on keelevahetuse väga kitsas lõik. Aga see on siiski oluline lisateadmine, sest lõunaeesti keele asendumist põhjaeesti keelega on väga vale kujutleda sujuva protsessina. Tegelikult elasid mõlemad keeled kõrvuti ja segiläbi väga pikka aega, Rõngus laias laastus vähemalt sada aastat ehk

neli põlvkonda. Kahe keelevormi kooselu Rõngu kihelkonnas ei ole lõppenud ja kestaks kohanimede näol edasi ka siis, kui viimased tartu keele sugemed kõnekeelest kaoksid. Praegu pole sellest põhjust rääkida.

Kahe keelevormi kooseluga on harjutud väga ammu. Valgustatumates ja rikkamates taludes loeti 1890. aastatel tallinnakeelseid ajalehti, aga külakool oli sel ajal veel tartukeelne. Ent me ei tea täpselt, kui suurel määral tartukeelne, kui me ei tea, mis ainetes kasutati tartu- ja mis ainetes tallinnakeelseid kooliraamatuid, missugused olid ühe või teise koolmeistri eelistused jne. Keelevahetuse perioodil on kaks keelt kasutusel erinevates valdkondades: ajalehte loetakse tallinna keeles, osa kooliraamatuid on tallinnakeelsed, aga koolitunnis ei oska lapsed ka seda tallinnakeelset kooliraamatut üles ütelda selges tallinna keeles, vahetunnil ja omavahel aga kõneldakse selget tartu keelt.

Rõngu keeleelu on 1890. aastatest alates tüüpiline keelevahetuse alale. Esimese maailmasõja eelsetel aastatel oli tallinna keel juba täielikult võitnud ametlikuma ja pidulikuma keele staatuse, aga kõnelduna oli tartu keelel väga tugev positsioon veel Teise maailmasõja järelgi. Kuid staatuse muutus oli nüüd ilmne tõsiasi, *rääkimine* (kirjakeele kõnelemine) ei olnud enam osatamist vääriv eputamine (*“See ju räägib!”*).

Kirjutatud keele järgi saame me teada üksnes seda, et keelte või keelevormide staatuses on toimunud muutus. Rõngus toimus see kõige tõepära järgi ajavahemikus 1890–1910 (küllap saaks piirjooni ajada veelgi kitsamaks). Tegelik kõnekeel hakkab suhteliselt kiiret staatuse muutust järgima mitme põlvkonna kestusega nihkega.

Kui võrrelda keelevahetust keele elustamise situatsiooniga, siis on need teatud mõttes teineteise suhtes pööratud, vastandlikud olukorrad. Rahuliku keelevahetuse olukorras toimub ürituste ametlik osa uues keeles, omavahel kõneldakse ikka vana keelt. Uue keele oskus pannakse vanale keelele nagu uus vorm peale, nii hästi, kui keegi oskab seda teha. Sellel ajal on võimalikud kõikisugu ületaotlused (*kategooriline* > *kahekooriline* jms), sest uues keeles tuntakse ennast ebakindlalt.

Keele elustamise või kasutajaskonna laiendamise puhul on olukord vastupidine: vana on muutunud uueks ja selles tuntakse ennast ebakindlalt. Võru keele harrastamisel on seda tänapäeval näha (ja eriti kuulda) igal sammul: kirjakeelset kõnet muudetakse nii palju võru või üldlõunaeesti suunas, kui parasjagu mõistetakse. Mõnelgi juhul on tõlkimine selgelt läbinähtav ja meenutab seda, kuidas puuduliku soome keele oskusega eestlased püüavad kõnelda soome keelt. Tõlkimine ja kirjakeelest laenamine ei tähenda siin mitte üksnes sõnade laenamist, vaid ka

varjatumat konstruktsioonide ja mõtteviisi laenamist. Keele elustamine peakski tähendama ka mõtteviisi ja konstruktsioonide elustamist, mitte üksnes kirjakeele mallide täitmist võru keele sõnavara ja foneetikaga. Aga ka poolik elustamine on kahtlemata rikastav.

Kui iseloomustada Rõngus kõneldava/kõneldud tartu keele “geopoliitilist” olukorda, siis võib lühidalt ütelda järgmist.

Rõngu murrak on üks tartu kirjakeele alusmurrakutest, tartukeelseid raamatuid on Rõngu murrakusse sündinul kerge lugeda. Kuid Rõngu oli ka väga avatud tallinna keele mõjudele. Uderna ja hiljem Rõngu kaudu kulgenud postitee oli tähtis liiklussoon Tartu ja Pärnu ning Tartu ja Riia vahel. Tallinna kirjakeele mõjud tulid Tartu kaudu, aga muidugi olid ka ajalehed ja hiljem kooliraamatud tallinnakeelsed. Ajalehti loeti rikkamates taludes juba 1880. aastatel üsna üldiselt.

Tartukeelsed kirikuraamatud olid perekondades kasutusel väga kaua. Minu vanaema Alide Reidolf (1880–1973) kasutas surmani tartukeelset lauluraamatut ja Uue Testamendi kõrval oli ka tartukeelne Vastne Testament tema kodus olemas, samuti tartukeelne palveraamat.

Rõngu kirik on üks väheseid selgelt tartukeelse altaripildikirjaga maakirikuid: “Täüdetu om!” on minu jaoks teistsuguse ja sügavama tähendusega kui Uue Testamendi “See on lõpetatud” (Johannese, tartu keeles Jaani evangeelium, 19: 30).

Kummas keeles on Rõngu kirikus hilisematel aegadel jutlustatud, seda vist ei ole uuritud, aga ma kaldun arvama, et tallinna kirjakeeles. Tartukeelsete kirikuraamatute olemasolu oleks andnud head eeldused tartukeelseks jumalateenistuseks, seda enam, et tartu keel kõnekeelena püsis veel viimase sõja järelgi ehedana. Kohanimed, ka talunimed on väga selgelt lõunaestikeelsed ja kohalikus solkimata pruugis sellistena kasutusel ka tänapäeval.

Ametlikumates-pidulikumates olukordades hakati tallinna keelt pidama sündsamaks juba sajandivahetusel või isegi varem, kuigi kodus kõneldi tartu keelt.

Mul on tallel perekonnaajaloo trükitud reliikviaid 1910. aastast alates: laulatuste ja pulmapidude kutseid ja laululehti, surmateateid ja matusekutseid. Kõik nad on tallinnakeelsed – võib-olla seetõttu, et suurem osa neist on ilmselt Tartus trükitud. Tartu oli sajandivahetuseks tartu keele tugilinna staatuse muidugi lootusetult kaotanud. Hea seegi, et seal Aino Kallase mõjul tallinna-kirjakeelne salongielu käima läks.

Selliste olude valitsedes pakuvad erilist huvi Rõngu surnuaia ristikirjad, millest võib arvata, et need graveeriti ette antud teksti järgi.

Ma võtan siin vaatluse alla ainult mõne oma suguvõsa hauaplatsi: Rõngu surnuaia peakõnniteest hüvakätt on Ülpre Hintide hauaplats ja otse selle vastas kurakätt Palutinni Laaside hauaplats. Hintide hauaplatsil on minu isapoolsed esivanemad ja ka Ell Laas, kes on mu isapoolne vanaema. Laaside hauaplatsil on Ell Laasi isa-ema ja venna perekonna matusekohad.

Mõlema hauaplatsi suured ja rikkad mustast graniidist kiviristid ja nende alused kannavad ka tänapäeva mõõdupuu järgi igati korrektseid tallinnakeelseid kirju.

Raudristide kirjad ja raudristidele kinnitatud graveeritud kirjadega vaskplaadid pakuvad hoopis suuremat huvi, sest siin ilmneb tõesti üleminek tartu keelelt tallinna keelele.

Ülpre hauaplatsile on maetud kolm lapsukest: minu isa lapsena surnud õed-vennad **August** (1884–1892), **Alma** (1887–1888) ja **Kristjan** (*1889).

Nende ristikirjad on järgmised.

Siin hengab Jumala rahun
Alma Int
sünd. 3. August 1887 kool. 18. April 1888
Laskeneil latsekesilmino manu tulla.
Mark, 10, 14.

Tekst ei ole fraktuurkirjas, vaid kursiivantiikvas.

Vastse Testamendi 1872. aasta trükis on see Markuse evangeeliumist võetud Jeesuse lause vanas kirjaviisis täpselt samasugusel kujul: *Laske neil latsekesil minno mannu tulla, ning ärge keelge neid mitte...*

Alma ristikirjas on see pandud uude kirjaviisi ja antiikvasse, aga säilitatud kõik trükitud jumalasõna keelelised erijooned. Rõngu murrakus võiks *mino manu* vabalt olla ka *minu manu* ja *latsekesil* võiks olla ka *latsekeisil*.

Kuidas see ülisageli kasutaud evangeeliumitsitaat Vastse Testamendi erinevates trükkides ka poleks teisenenud, *mino manu* (*minno mannu*) on püsinud 1686. aasta Wastse Testamendi esitrükist alates.

Alma ristikiri on korralikus tartu keeles, niiõelda vigadeta, kahel korral on ainult lahku kuuluvad sõnad graveeritud kokku, mis võib viidata ka keeleoskamatule graveerijale. Tallinna keele mõju esineb vormis *hengab*, mis mediaalse verbi oleviku vormina peaks olema *hengäss* (tingimata III välde). Võib-olla on tallinna keele ja s-mineviku mõju olnud juba nii tugev,

et lõunaeesti 3. isiku mediaalset oleviku vormi pole enam usaldatud kasutada.

Vana ja uue kirjaviisi suhtes on see evangeeliumilause nii neutraalne, et ainult sõnaühend *mino manu* laseb tunnistada uut kirjaviisi (nii et kes väga tahaks, see võiks veel selleski osas hakata probleemitsema).

Veidi hiljem surnud laste ristikirjad on tallinnakeelsed.

August Int
sünd. 20. juul. 1884 sur. 24. Veebr. 1892.

Siin hingab Jumala rahus
Kristjan Hint

August ei ole ristikirja järgi enam koolnud (*koolnu* või *koolu*), vaid surnud. Ja Kristjan Hint kirjutatakse juba H-ga (varem on nime kasutatud mõlemal kujul, algne on siiski H-ga Hint: Hindu) ning kiri raudristil on tallinnakeelne. Nendes hauakirjades näeb selgelt, kuidas tartu keel hakkas taanduma ka vaimulikust elust. Ülpre hauaplatsil on tartu keel vahetatud tallinna keele vastu selgelt ja üheselt. Kas on see perekonna või graveerija eelistus, seda me ei tea.

Ülpre haudade vastas asuvatel Laaside hauaplatsidel võib tartu ja tallinna keele seisundi kohta teha palju huvitavamaid järeldusi. Laaside hauaplatsil on tallinna keelt taotletud palju varem kui Ülpre hauakirjades, aga välja on kukkunud üsna kummaline segakeel – tallinna keele oskust lihtsalt pole jätkunud.

Laaside vanapaari haulal on raudrist kirjaga

Toots Laas
naene Ell

Toots Laas oli minu isapoolse vanaema isa.

Selle ristikirja puhul väärrib märkimist **naene Ell**, tavalisem on **abik** (abikaas, abikaasa).

Toots Laasi hauaplatsil on väike lapserist kirjaga

Siin hingab Jumala rahus
Marie Laas
sünd. 11. Oktb. 1850
surn. 20. April 1858

Marie peaks olema üks Toots ja Ell Laasi kümnest noorena surnud lapsest. Tema mälestuskiri on tallinnakeelne ja ma oletaksin, et see on sinna paigutatud hiljem, aga teiselt poolt on kuupäevade vormistus nii algeline, et ei sobi kokku kujutlusega hariduspüüdlikut talust. Lapse raudrist on kahtlemata üsna vana. Mingi arvessevõetava oletuse võib siin anda üksnes Eesti hauakirjade graveerimise ajalugu tundev (kunstiajaloolane).

Järgmisel raudaiaaga hauaplatsil on Toots Laasi poja Hans Laasi suur kivi-rist alusega, millel kiri

Hans Laas
sünd. 29. juuni 1855
surn. 11. märtsil 1907
ja perekond

Ja nüüd tuleb kõige huvitavam. Samal hauaplatsil on lapse haud tartu-tallinna segakeelse hauakirjaga:

Siin hingab Jumala rahus
I. Laas Hansu poeg
sünd. 2. sept. 1880
Koolu 11 April 1881
Laske neid lapsukeisi minu juurde tulla
nink ärge keelge neid mitte.

On päris ilmne, et selles salmis on taotletud tallinna keelt, aga välja on tulnud segakeel: *poeg* on tallinna keeles, aga *koolu* tartu keeles; tartukeelse *latsekese* asemel on tallinnakeelne *lapsuke*, aga selle sõna morfoloogia on tartukeelsest kui Vastse Testamendi *latsekese*, sest ristikirja *lapsukeisi ei*-diftoong on Rõngu murraku ja palju laiemaltki lõunaeestilise morfoloogia erijoon selles sõnatüübis; tartukeelse *minu manu* asemel on tallinnakeelne *minu juurde*; käskiv kõneviis *ärge keelge* on tollal olnud vastuvõetav nii tartu- kui ka tallinna keeles (nii ka Uues Testamendis 1865).

Küsimuses olevas ristikirjas on selle palju korratud lohutava lause süntaks erinev Vastsest Testamendist: *laske neil latsekeseil* (VT) asemel on *laske neid lapsukeisi...* 1865. a Uus Testament kirjutab *Laske need lapsukesed...* ja see vormel on jäänud pidama tänapäevani (*Laske lapsukesed...*).

Võib-olla on Laaside hauaplatsi ristikirja tekst graveerijale ette kirjutatud ärasaatmiskõnest või mõnest jutlusest meelde jäänud kujul, mitte raamatust täht-tähelt maha kirjutatud. Sisulist eksimust ju pole. Me ei tea.

Me näeme tulemust ja saame järeldada, et tallinna keel tungis juba 1880. aastatel ka lõunaeesti hauakirjadesse, aga tartu keel pani südilt vastu.

Mati Hint: Võidõlus tarto ja talna keele vaihõl Rõngu kalmuaian

Seon artiklin uuri ma Rõngu kalmuaia raudriste kirjo ni kae, määne om nail tarto ja talna keele vahekõrd ni kuimuudu om talna kiil tarto keele taan ašan vällä vaihtanuq. A arvadaq panõ-s inemiseq, kiä naid tekste tetäq lasiq, tuud keelevelikut esiq sukugi tähele.

Eestikeelitside kirjoga raudriste om veidüq ni naaq ommaq illatsõmbast aost ku 1870. aastagist. Ja ka sis lasiq šaksatsõmbaq perreq tetäq risti q šaksakeelitside kirjoga. Ja viil tulõ üldäq, et eestikeelitside riste pääl ommaq inämbüisi õnnõ nimi ja kuupääväq. Palfo raudristõ om häönüq – liinan häõf naid nõvvokogo kõrd ni maal olõ-s naaq inämb moodu perrä ni tuuperäst om palfo naid havvakivve vasta vällä vaihtõt.

Rõngun pruugiti lõuna- ja põhacesti kiilt kõrraga väega pikkä aigo (vähämbäste 100 aastakka). Aoleheq ni ütsjago kooliraamatit olli q talna-keelidseq, tõnõ jago tartokeelidseq ni läbikäümise keeles olf tarto kiil. A talna kiil olf saanuq ammõtligumba ni pidoligumba keele staatusõ. Nii võigi üldäq, et Rõngu olf 1890. aastagist pääle tüüpiline keelevaihtusala. Taad tukõsõq ka raudriste tekstiq, kost näemi q, et jo 1880. aastagil nakaš talna kiil lõunaeesti havvakirjohe tulõma.